

Eletyt tilat kuvataiteilijan työssä ja koulutuksessa

Marika Orenius

Department of Art, Aalto University

Kuvataiteilijan koulutuksessa opiskelijoiden ja opettajien kesken kysymykset taiteen tai taiteilijan tehtävästä nousevat usein esille. Taiteellinen tutkimukseni tuo esiin taiteellisen työskentelyn ja kuvataiteilijaksi kehittymisen yhteyttä taiteilijan, opettajan ja tutkijan näkökulmasta.

Väitöskirjani Eletyt tilat kuvataiteilijan työssä ja koulutuksessa taustalla on ollut huoli taiteelle asetetuista välillistä tehtävistä eli talouden tai politiikan kysymyksiin vastaamisesta. Tutkimustani on siis innoittanut 2000-luvulla aktualisoituneet kysymykset siitä, mitä taiteilijoille opetetaan ja toisaalta siitä, mitä heille tulisi opettaa. Kuvataiteen merkitystä hakiessani törmään vaatimuksiin merkitysten uusiutumisesta, ja kun uudenlainen suuntautuminen ja vaateet tulevat ulkoapäin eikä taiteellisesta prosessista itsestään, niin sosiaalinen ja yhteiskunnallinen suuntautuminen vaikuttavat teoksen merkityksiin. Merkityksenanto on siis laaja kysymys, joka koskettaa kuvataiteen määrittelyä, taiteilijan koulutusta ja taiteilijan yhteiskunnallista tehtävää.

Samanaikaisesti väitöstutkimuksen valmistuessa sain myös päätökseen taidealojen yliopistopedagogian opinnot. Viime vuosina hankkimani pedagoginen koulutus on ollut tärkeä osa oppimisen ja opetuksen pohtimistani ja samalla se on avannut silmäni eri taidealojen ja yhteisöjen yhteistyölle. Suoritettuani yliopistopedagogian opintoja havaitsin ensimmäistä kertaa pohtivani opettamisen ja taiteilijakoulutuksen oleellisia kysymyksiä. Mistä koostuu taiteilija-opettajan työ? Miten opettajana toimiminen liittyy taiteelliseen prosessiin? Mitä opettaminen tarkoittaa?

taa kuvataiteessa? Oppiiko opiskelija sitä, mitä opettaja opettaa? Kuinka kertoa täsmällisesti taiteilija-opettajan työstä? Millä tavalla kuvataiteilijan opinnoissa opitaan sanallistamaan omia teoksia ja niiden merkitystä? Kuinka koulutuksessa tapahtuvat muutokset näkyvät nykytaiteessa?

Väitöskirjassani esiinviiniin lukuisiin kysymyksiin sen kaksiosainen rakenne pyrki vastaamaan läpivaloittamalla kuvataiteellista prosessia ja taiteilija-opettajana toimimisen yhteyttä. Ensimmäisessä osassa kuvailen kuvataiteilijan työtäni ja toisessa osassa opettamisen ja oppimisen kysymyksistä puhuvat haastatellut taiteilija-opettajat ja muutamat opiskelijat. Jälkimmäisessä osassa käsittelen myös yksilön ja yhteisön kehittymiseen liittyviä ajattelutapoja, ja keskustelen vallitsevasta kulttuurista, kuvataiteen traditiosta ja sen sosio-poliittisesta lähiympäristöstä. Kehittyminen yhteisössä edellyttää tiedon ja taidon jakamista, mistä muodostuu yhteisen oppimisen edellytys. Rakenteeseen laadittu järjestys on siis luonteva, sillä se kuvastaa sitä, kuinka kuvataiteelliset prosessini kytkeytyvät taiteilija-opettajan työssä kohtamiini eri kysymyksiin. Taiteilija-opettajana toimiminen pohjautuu opettajan omaan taiteelliseen työskentelyyn, jossa on siedettävä keskeneräisyyden ja epävarmuuden tunteiden lisäksi muutosta. Muutoshan on mukana kaikilla elämän alueilla, kuten väitöstutkimuksen tiiviiden vuosien aikana eletyssä elämässäni. Tutkimuksen lomassa äidiksi kasvaminen on ollut kuin ohikiitävä hetki, jonka aikana alle metrinmittainen poikani on varttunut silmiäni tasolle ja on jättämässä oman opinpolkunsu ensimmäisen etapin ja siirtymässä yläkouluun. Jotkut toiset muutokset ovat tuntuneet taas vaivalloisen hitailta, esimerkiksi läpikäymämme putkiremontti ja siitä seuranneet kodin muut uudistustarpeet. Kotitilan konkreettinen muutos väitöstyön rinnalla tuntui tutkimukseni metaforalta: kaadettuamme kolme seinää, pohdimme kuinka päästä eroon kattoon asti ulottuvasta tomuisesta tiilimurskakasasta. Niin kävi myös tutkimuksessanikin, alun tuumailun jälkeen romutin ei-kantavat ajatukseni ja oletukseni. Tämän jälkeen olin pakotettu raivaamaan tilan! Siihen tarvittiin murskattujen seinien jäämistön lapiointia, sankojen loppu-

tonta täyttämistä, hoipertelua roskalavojen äärelle, missä uupumuksen hetkinä saattoi jokunen rakennusmies avustaa jäämistön kippaamisessa lavan reunan yli. Niin myös tutkimuksessani käärin hihat, ryhdyin intuitiivisesti kirjoittamaan ja työstämään eri aiheita, joiden kesken aluksi ei löytynyt suoranaista yhteyttä. Kuitenkin prosessoinnin myötä syntyi verkosto asioista, jotka kytkevät taiteilijan ja opettajan työn yhteen. Kuten sangon sisällön kaatokaan ei aina onnistunut yksin vapisevin käsivarsin korkealla ilmassa, niin ei myöskään tutkimus olisi edennyt ilman ohjaajiani, opettajiani, esitarkastajiani ja opintojani, eikä sitä olisi saatettu loppuun ilman lähimmäisteni kannustusta ja tukea.

Tutkimukseni perustuu subjektiiviseen näkökulmaan, jonka ei ole tarkoitus yleistää vaan tarjota lukijalle mahdollisuus heijastella omia kokemuksiaan ja käsityksiään taiteen opettamisesta ja sitä ympäröivistä kysymyksistä. Tarkkailijana en tunne prosessin nyt päättyvän, vaan erilaisissa rakenteissa ja eleyissä tiloissa kulku, käynti, matka jatkuu yhä uusiin tiloihin. Väitöksessäni esitän, että taiteellisessa työssä luodaan, valmiiden teosten lisäksi, tilaa sille, mitä on vasta muotoutumassa. Samalla väitän, että opiskelijan taiteellinen työ ja sen äärellä käydyt työhuonekeskustelut ovat keskeistä kuvataiteilijan opettamisessa, ohjaamisessa ja oppimisessa. Opettajan ja opiskelijan välisessä keskustelussa, opiskelijan teosten äärellä syntyvän mentaalisen välitilan jakaminen on taiteilijoiden opetuksessa erityisen merkityksellistä.

Omassa taiteellisessa työskentelyssäni teoreettinen pohdinta johti kysymykseen ”miten” kuvaan videokameralla ja se päihitti esimerkiksi kysymyksen ”mitä” kuvaan. Samaa kysymystä olen soveltanut opettamisessani. Vaikka opiskelijan työn äärellä syvennyin katseeni kohteena olevaan teokseen, niin usein pohdinnat opiskelijoiden kanssa koskevat taiteellisen työskentelyn tapoja ja prosesseissa tapahtuvaa eri suuntiin vievää liikettä tai sen seisahtumista. Muutoksen aiheuttama liike näkyy konkreettisesti viimeisimmissä videoteoksissani. Kuvasin otokset fyysisessä liikkeessä ja käsivaralla, ja toisinaan en edes katsonut kameran etsimen läpi enkä aina valinnut kuvattavaa kohdetta. Teosta tehdessäni reflektoin tekemisen tapaani, ja annoin kuvattun

materiaalin ohjata teoksen sisältöä, samanaikaisesti kirjoitin aistimuistoja ja luonnostelin teoreettista tekstiosuutta. Tämä kehämäinen liike mahdollisti palaamisen havaintojen kirjaamisen hetkeen, ja aikaisempaan tila-aikaan, kun olin nykyhetkessä ja tutkimuksen virran vietävänä. Ymmärrys oman taiteellisen työn syntymisestä ja sen eri yhteyksistä ohjasi myös tutkimustani ja loi siihen uutta sisältöä.

Tutkimuksessani havaitsin, että kuvailemalla ja refleктоimalla opettamisen kysymyksiä saavutan sellaista tietoa, joka toisaalta minulla on jo ja toisaalta ei ole – kaikilla tietämilläni asioilla ei vaan ollut sanallista muotoa. Kuvailemalla työskentelyprosesseja saavutin myös tietoa taiteellisesta työstäni ja sen moniaistimuudesta. Kirjan ensimmäisessä osassa kuvaillaan taiteellisia prosesseja ja erityisesti kolme videoinstallaatiota, jotka ovat valmistuneet väitöstutkimuksen aikana. Taidesalongissa esillä ollut Domestic disorder ja Poriginal galleriaan rakennettu Sillä se on tässä valmistuivat vuonna 2012. Vuonna 2016 valmistui viimein Lapinlahden galleriaan kolmen kuvan videoinstallaatio Parousia, jonka näitte valkokankaalla juuri hetki sitten. Näiden kolmen esitarkastetun produktion oheen kirjoitetut tekstit synnyttivät tietoa taiteellisen teoksen aukollisesta ja aistimuudesta rakentumisesta. Tekstit eivät sellaisenaan tulleet osaksi väitöskirjaa, mutta ne olivat tärkeitä muutoksien kuvauksia, ja luonnostelivat ajatteluni taiteellisen työn ja opettamisen välisistä yhteyksistä.

Väitöskirjan valmistamisen aikana kyseenalaistin itselleni tärkeäksi muodostuneita tapoja ajatella ja lukemiani viisaita ajatuksia. Olen myös oppinut hyväksymään, että on epämukavaa, kun on epätietoinen ja keskeneräinen omassa työssään. Nyt näen aukollisen välitilan ja eietämisen tilan välttämättömänä osana teoksen tekemistä ja kokemista – tiedostan samankaltaisen kokemuksen opiskelijan työskentelyssä. Opettamisessa ja ohjaamisessa taiteilija-opettajan omat kokemukset toimivat kaikupohjana sille tiedolle, jota kukin opetustilanne ja opiskelijan kanssa käyty vuoropuhelu vaativat.

Kuvataiteen opettamisessa taiteilija-opettajan subjektiivisten kokemusten ja oman näkökul-

man osuus on siis suuri. Opettamisessa on kyse toisen näkemisestä ja samalla itsensä näkemisestä siitä perspektiivistä käsin, joka syntyy opettajan ja opiskelijan tapaamisissa. Taiteilijan työssä koetut ja opitut asiat, kuten luonnostelu, kokemus välitilasta ja siinä syntyvästä eietämisen tilasta, ovat osa opettajan ammattitaitoani. Opiskelijan puhe omasta taiteellisesta työstään eri yhteyksissä ja opettajien kanssa käydyt työhuonekeskustelut vahvistavat opiskelijan kuvataiteilijaksi kehittymistä ja antavat välineitä taiteen käsitteellistämiseen.

Akateemisessa kuvataiteilijan koulutuksessa on haasteellista taiteellisen työn käsitteellistämisen, sillä kuvataiteen kieli ja merkitykset eivät ole asioita, jotka jo tiedämme. Vapaassa taiteellisessa työssä energia virtaa teoksesta tekijäänsä ja katsojaansa kohti – tätä energiaa ei ole valjastettu muilla päämäärillä kuten taloudellisella, poliittisella tai terveydellisellä hyödyllä. En kuitenkaan sano, etteikö näitä päämääriä voisi taideteos sisältää, kunhan ne ovat lähtöisin itse teoksesta ja sen tekijästä. Kuvataiteen opetuksen määrittely sisältää ajatuksen, että ei voida tietää tai osata määrittellä kaikkea sitä, mitä opetetaan, sillä opetettava asia on joko muotoutumassa tai sitä tarkastellaan osana muutosta. Tutkimukseni siis osoittaa, että rajojen sisäpuolella olevan tunnistaminen ja korostaminen vaativat samanaikaisesti ajattelun laajentamista ja rajojen ulkopuolelle asettamamme tutkimista. Tätä ajatusta nähdäkseni voi soveltaa niin opetuksessa kuin oppimisessakin, niin koulutuksen suunnittelussa kuin sen hallinnossakin. Väitöskirjassani löydettyjä yhteyksiä ja esitettyjä ajatuksia voidaan siis hyödyntää opettamisen kehittämisessä siirtämällä tai vertaamalla niitä omiin kokemuksiin ja ympäröiviin yhteisöihin. Tarkastelen oman taiteellisen työskentelyni avulla kokemuksia ja elämyksiä ympäristöstä käsin; ruumis on aina suhteessa ympäröivään tilaan. Rankalaisen filosofin Maurice Merleau-Pontyn ruumiin fenomenologia korostaa ruumiin kokemusta, objektina nähtävän käsitteellisen ruumiin sijaan. Eletyt tilat on johdannainen eletty ruumis -termille, joka toimi johtoajatuksena taiteellisessa työskentelyssäni. Tutkimuksessani selvennän ajatteluni tilallisuuden käsitteillä, kuten aukko ja välitila, korostaen, että ne ovat aina jonkun kokemia, elettyjä suhteita, eletyissä tiloissa.

Painotan yksilöllisen ja empiirisen tiedon osuutta kuvataiteilijan opinnoissa. Tiedon tulkin-
nassa tekijän suhde situaatioon eli elämäntilanteeseen tulee osaksi itse tiedon merkitystä. Situ-
aation käsite perustuu eksistentiaalistista fenomenologiaa tutkineen psykologin ja filosofin Lauri
Rauhalan ajatukseen yksilön elämäntilanteen yksilöllisyydestä ja ainutkertaisuudesta. Oppimis-
ja opettamiskokemuksien kuvailuissa korostuvat situationaalisuuden lisäksi kokonaisvaltaisuus,
aistimellinen jaettavuus, reflektointi, suuntautuneisuus ja tulkinnallisuus. Kokemusperäistä aineis-
toa hyödynnän myös opettajien ja opiskelijoiden kanssa tehdyillä haastatteluilla ja keskusteluilla.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys koostuu taidepedagogiikasta, fenomenologiasta ja post-
strukturalistisesta filosofiasta sekä osittain psykoanalyttisesta käsitteistöstä. Vaikka en ole
pyrkinyt tarkastelemaan oppimista ja opettamista kasvatustiedettä vasten, niin tutkiessani ope-
tusta olen didaktisten kysymysten äärellä yhtä lailla kuin kuvataidekasvatuskin. Tutkimukseni
rinnalla taidepedagogiikan opiskelu on tukenut opettajana toimimista ja siinä kertyneiden koke-
musten sanallistamista. Väitöskirjani loppupuolella, jatkotutkimusta silmällä pitäen, huomioin
taiteen opettamisen filosofisia kysymyksiä viime vuosien koulutuksen emansipatorisen ja kri-
ittisen keskustelun näkökulmista. Tämän hetken työni käsittääkin kuvataiteilijoille suunnatun
pedagogisten opintojen suunnittelua, jossa korostuu nykytaiteen moneen suuntaan avautuvat
ajattelu- ja toimintatavat sekä niitä ympäröivän sosiaalisen todellisuuden haasteet ja vapaan
taiteen traditioon liittyvät kysymykset.

Pohdintojeni johtopäätöksinä esitän, että erilaiset yhteiskunnalliset ja sosiaaliset rakenteet
vaikuttavat opettamisen tapoihin ja sisältöön. Vaikkakin taiteilija-opettajan työssä on paljon
subjektiivista vapautta, niin oppilaitoksen ohjeistukset ja säädökset ohjaavat ja tukevat kaikkien
tasojen opetusta sekä jokaista työhuonekeskustelua. Esittämäni ajatukset kuvataiteen ope-
tamisesta ja oppimisesta saattavat olla ristiriitaisia johtuen useista tekijöistä. Käsitellessäni
opetustilanteen tasavertaisuutta ja dialogisuutta, jotka toteutuvat 2000-luvun taiteilijakoulutuk-
sessa, korostuu opetustilanteen antiautoritäärinen luonne. Kyse on kuitenkin rakennelmasta,

jossa opiskelijaa ja opettajaa ohjaa erilaiset diskurssit – kyse on aina myös vallasta. Sosiaalisen tilan valtakäsityksistä kirjoittanut filosofi Michel Foucault esittää subjektiviteetin kehittämisen tarpeellisuuden juuri yhteisöissä vaikkakin paradoksaalisuus syntyy kuvataiteilijan koulutuksessa yksilöllisyyden korostamisesta ja toisaalta tarpeesta kasvaa osaksi yhteisöä. Nähdäkseni, taiteilijakoulutuksessa tarvitaan sosiaalisten taitojen ja vuorovaikutustaitojen edistämistä yksilö- ja yhteisötasolla niin opettajien kuin myös opiskelijoiden kesken. Taiteellisen tutkimuksen tavoin myös kuvataiteilijan koulutuksen opetuksen näkökulmat ja toimintatavat ovat jatkuvassa liikkeessä ja vasta muotoutumassa. Yhteisiin toimintatapoihin voi jokainen opiskelija ja opettaja tuoda uusia tapoja toimia, jakaa ja mahdollistaa. 2000-luvulla yhä kiivaammin taiteilija-opettajan työhön on vaikuttanut tietoisuuden, hallinnon, ihmisyyden ja todellisuuden sekä totuuden etsintä ja pohdinta. Ajassamme muotoutuva posthumanistinen aikakausi ja ihmisen tietokyvyn rajoille menevä tuore ajattelu paljastavat ihmiskeskeisyyden ongelmat ja ihmistä suuremmat katastrofit. Tavoittelemalla rajoja, joita emme tunne, kurottaudumme kohti ulkopuolta, kuten ajassamme muotoutuneessa spekulatiivisessa realismissa ajatellaan. Subjektikeskeinen ajattelu on aina suhteessa kieleen tai rakenteisiin, jotka tunnemme, mutta lähestyminen saattaa muuttua egoistiseksi ja itseensä palautuvaksi sekä sellaisiksi teoreettisiksi ajatus- ja puhetavoiksi, joille olemme ihmiskeskeisyydessämme olleet sokeita.

Kuvataiteilijan opinnoissa painottuu sisäisen kokemuksen ilmaiseminen, mikä on lähtökohhta myös omalle taiteelliselle työskentelylleni ja opettajana toimimiselleni. Taide jättää oven auki sille, mitä ei vielä ole tunnistettu, vaikka tiedostankin analyttisyyden ja merkitysten rakentamisen välineinä olevan kielen ja kielelliset rakenteet. Samalla tavalla tulisi taitelijan koulutuksenkin olla aina avoin niille asioille ja teorioille, jotka ovat vasta muotoutumassa.

Tutkimukseni sijoittuu ajassamme syntyneeseen taiteellisen ja taideperustaisen tutkimuksen kenttään, jossa taiteellinen työ on osa tutkimusta tai tutkimuksen tekemisen tapa – eikä pelkästään sen kohde tai tulos. Taiteen kautta pyrin hahmottamaan maailmaa ja tätä suosittelen

kaikille, sillä saamamme tietoa olemassaolostamme on usein rationaalista, jolloin aistimellinen tai kokemuksellinen tieto saattaa jäädä artikuloimatta.

Delivered on the 1st of February 2018.